

Kinnas ja rukkanen

Nahkaisella työkäsiineellä on murteissamme kolme nimitystä. *Kintaan* aluetta ovat Lounais-Suomi, Satakunta, koko Pohjanmaa, Peräpohjola, Kainuu ja Itä-Karjala. Äänteellisesti alue ei kuitenkaan ole aivan yhtenäinen, sillä lounaismurteissa ja Vetelin saarekkeesta pohjoiseen olevissa murteissa on tavallisin tyyppi *kintas*: *kinttaan*. Edellä luonnehditun melko yhtenäisen *kinnas*-alueen ulkopuolella, ts. kaakkois- murteissa, savolaismurteissa ja osassa hämäläismurteita, tavallisin nahkaisen työ- käsiineen nimitys on *rukkanen*. Tämän selvän kahtiajaon rikkovat Etelä-Pohjanmaan Järvisseudun ja Uudenmaan *hanska*-alueet. Jälkimmäisellä alueella ei tosin *hanska* ole aivan yksinomainen, vaan sen rinnalla esiintyy myös *rukkanen*, joka kuitenkin täällä on aivan nuori.¹

Kintaalla on käsiineen nimityksenä jo vanhat perinteet ims.[¶]kielissä. Paitsi edellä esitellyllä alueella, jolla sana merkitsee nahkakäsinettä, se tunnetaan myös *rukkasen* alueella merkityksessä 'villalangasta kudottu käsiine'. Oheiseen karttaan on piirretty vain tämän merkityksen länsiraja, joka yhtä poikkeusta lukuun ottamatta yhtyy *kintaan* 'nahkakäsiine' itärajaan; nimittäin Soinin, Perhon ja Evijärven kolmiossa on sana kokonaan tuntematon. Äännevastineet sanalla on kaikissa ims. kielissä: karj. *kinnaš* 'rukkanen', aun. *kinnaš* 'rukkanen', lyyd. *kindaz*, *-as* '(nahka-)rukkanen', vepsP K E *kindaz* 'nahkakinnas', vatj. *tšinnaz* 'idem', vir. *kinnaš* (g. *kinda*) 'kinnas, käsiine'. Onpa sanalla vastine lapissakin, lpR *kamtes*, *kamts* 'poronnahkainen kinnas', Vefs *cåmmtsε* 'käsiine' (SKES I). V. THOMSEN on esittänyt sanalle balttilaisen vastineen, nim. lätistä sanan *cimds*, joka edellyttää lähtömuotoa **kimdas*, mihin ims. vastineetkin voivat palautua. (Beröringer mellem de finske og baltiske (litauisklettiske) Sprog s. 55). Y. H. TOIVONEN ja J. KALIMA pitävät lainaussuuntaa epävarmana, mutta eräiden kriteerien vuoksi balttilaista lähtöä todennäköisenä (SKES I ja Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat s. 118). Merkitysten kahtalaisuus näyttää rajoittuvan suomen murteisiin. SKES I, s. 195 mainittu vepsP merkitys 'vantus', jolla ilmeisesti tarkoitetaan villakäsinettä, herättää epäilyksiä. Virossa ja liivissä merkitys on sama kuin lätissäkin, käsiine yleensä, mutta muualla spesiaalimpi merkitys 'nahkakäsiine' on yksinomainen.

Rukkasen alkuperää on etsitty kahdeltakin taholta. A. AHLQVIST yhdisti sen venäjän sanaan *рукаво* (rukáv) 'hiha' (Kulturwörter s. 152). Myöhemmin J. J. MIKKOLA on väitöskirjassaan verrannut sanoja *rukka*, *rukas* ja *rukkanen* ven. *рукавки* 'lange frauenhandschuhe' ja *рукавица* 'fausthandschuh' (SUST 8 s. 159). Yhdistys on tehty

¹ Prof. Nirvin suullisen tiedon mukaan.

epäröiden, ja myöhemmin Mikkola on merkityksen perusteella pitänyt sanoja omaperäisinä (SUST 75 s. 94). *Rukka* nimittäin tunnetaan Länsipohjan suomalaismurteissa merkityksessä 'peski', ja sillä on vastine myös vatjassa (*rukka* 'qvinnokaftan af kläde utan ärmar' / Wotisk grammatik) ja virossa (*rukk* g. *ruka* 'Kleid, Rock, schwarzer Weiberrock' / Wiedemann). Johdoksesta *rukkana* on vain sanakirjatietoja (Jusl. *rukkana* pl. 'vestis pellicea, päls'; Gan. *rukkana* 'vestis pellicea'). T. I. ITKONEN on esittänyt tämän suuntaista merkityksenkehitystä tukevia paralleelleja, esim.: *peski* 'lappmudd, luden sko, handske'; *nuttu* 'rock; jacka; sämre öfverrock af ylle, mantel; plagg; trasa, slarfva' — lpN *nuttak*, *nuttuk* 'Komager eller Lappesko, der gjordes af Skindet paa Renens Lægben' ja *rukka* 'lappmudd af renkalfskinn', 'peski eli poronnahkaturkki' (Enontekiö), 'handske af läder l. skinn' (EUR.) = *rukas* ja *rukkanen* 'handske', *Rukas*, *-kkaan* 'handske af läder l. skinn, vante' (SUST 58 s. 34—35). R. E. NIRVI, joka vankoin perustein on yhdistänyt sanueeseen myös foneemin *rukka* 'arm, stackare, miser, raukka', on esittänyt sanalle germaanisen originaalin, jonka edustajia ovat anglos. *rocc* 'overklaedning', muin.-friisin *rock*, mys. ja kys. *roc* 'Oberkleid, Rock' (Vir. 1946 s. 220).

Rukka-kantaisia käsineen nimityksiä tutkittaessa on kiinnitetty huomiota niiden laaja-alaisuuteen ja viitattu mm. siihen, että niitä esiintyy paitsi Länsipohjassa myös Varsinais-Suomen vanhoissa runoissa (Vrt. Sanastaja 27 s. 1—2). Merkittävää kuitenkin on, että VR:n ainoat tutkimuslaitos Suomen suvun kokoelmiin sisältyvät varsinaissuomalaiset tiedot ovat tärveltyneen tuntuista runosta:

Moron kommer fasta
Piik istu kistun pääl
ja liikutta lasta
Muor mene Ruatti
Ja faar mene Saksa

Ja tua siältä nahkase ruka
Korkokenkä ja hoppi malja
Tina tirsku ja kokon kullatun kruunu

VR VIII, 2774 Laitila¹

Sanakirjasäätiön kokoelmissa on tietoja toisesta lounaissuomalaisesta lorusta:

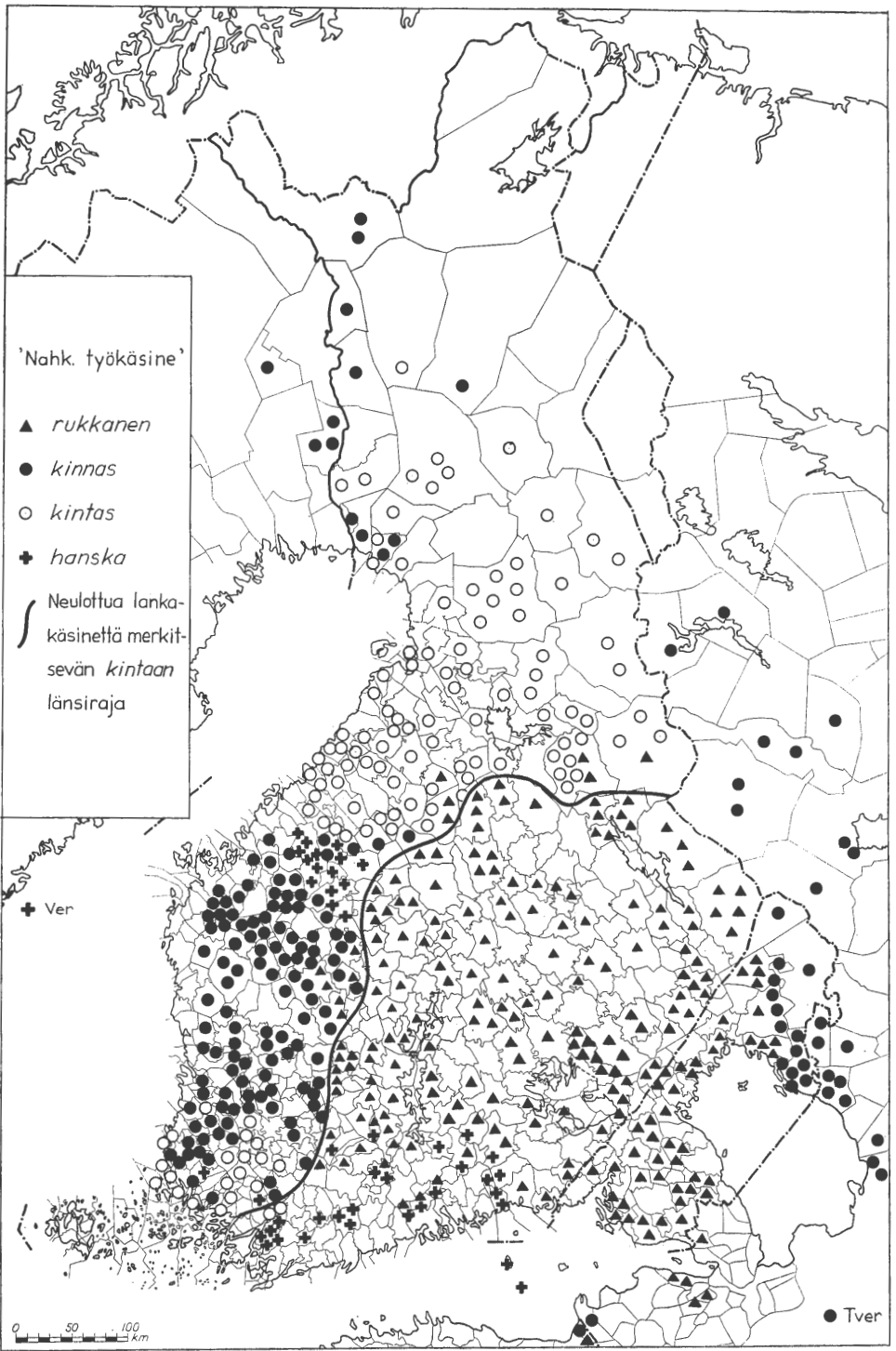
Enne ol yks em ja sil ol yks poik,
sil pojäl olip punases suka
ja nahkase ruka,

se ot neek kette
ja klippas ne mekke
M. A. Knaapinen, Perniö

Viimeksi mainitun lorun on myös Elsa Enäjärvi-Haavio v. 1932 merkinnyt Vihdistä. Runoista on vaikea päätellä, mikä niissä on *rukan* merkitys. Enäjärvi-Haavion mukaan *rukka* tarkoittaisi kenkää, mutta näytteiden perusteella se voisi kuitenkin tarkoittaa muutakin vaatekappaletta, vaikkapa takkia t. kauhtanaa.

Rukka-kantaisia käsineen nimityksiä ei ims. kielissä ole muita kuin karjalais-savolainen ja osin hämäläinenkin *rukkanen*, jonka sanakirjantekijätkin ovat jo Jusle-niuksesta lähtien kirjanneet merkityksessä 'chirothecae sylvestres, skogss handskar'. Ganander esittelee tämän ohella myös *rukkaat* s. pl. 'lederne handskar', jonka hän mainitsee savolaiseksi, ja Renvall *rukas: -kkaan* Ns. Sav. 'chirotheca ex pelle l. corio,

¹ Lisäksi VR VIII 2720 Uskela

G. lederner Handschuh'. Myöhemmin vielä Eurénilla on tieto *rukka kan l. -kas kaan* s. 'lappmudd, handske'. Ilmeisesti Ganander on sanan abstrahoinut; Sanakirja-säätiön kokoelmissa siitä ei ainakaan ole tietoja, vaikka muita käsineiden nimiä on kyselyihin tullut runsaasti. Todennäköisesti Renvall ja Eurén tällä kohdin mukailevat esityksessään Gananderia; Eurénin merkintä *rukka*-sanana osalta sen sijaan on ilmeisen todenperäinen. *Rukkasen* alue on hyvin yhtenäinen ja selvärajainen. Uudenmaan-Kymenlaakson ja Etelä-Pohjanmaan Järvisseudun *hanska*-alueet sekä se, että *rukkanen* on Vermlannissakin tuntematon — täällä tavataan *hanska* kuten em. alueilla —, voisivat viitata siihen, ettei *rukkanen* koko tälläkään alueella ole vanha, mutta yhtä mahdollista on, että sana on myöhemmin näistä murteista kadonnut. Oireellista mutta tuskin merkitsevää on myös se, että vanhojen runojen sanastossa *rukkasesta* on vain yksi tieto Hämeestä (Oriv) ja Savosta (Kiur) ja että valtaosa tiedoista keskittyy Inkeriin ja Laatokan ympäristöön. Tämän suhteen merkittävyyden paljastaisi osittain yksityiskohtainen hämäläisten ja savolaisten runojen vertailu Inkerin ja Laatokan Karjalan runoihin. Ehdotonta varmuutta tällainen vertailu ei kuitenkaan anna, sillä perinne, runot, sananparret yms., saattavat kuljettaa sanastoaineksia etäällekin sen varsinaiselta levikkialueelta. Näin ilmeisesti selittyvät Vuokkiniemen, Kontokin ja Uhtuan tiedot *rukkasesta* (VR I 604, I/ 244, 250, 286, 298, 548 ja 911). Näistä neljä ensimmäistä ovat Tulen synty -runoihin liittyvissä kalastuskuvauksissa ja jälkimmäiset loitsuissa, joissa kipua tai riisiä manataan kintaaseen ja kertosaakeessa rukkaseen. Suomalaismurteista kulkeutuneeksi on katsottava myös yksinäinen Repolan tieto *rukkanen* 'nahkakinnas', sillä sana on muuten itäkarjalaismurteissa tuntematon. Raja-Karjalasta on sen sijaan useita merkintöjä, että *rukkanen* merkitsee ranteensuojusta, kalvosinta: SuoJ *rukkazet* 'rantikaiset' (E. A. Tunkelo), SääJ *rukkainē* (Ahtia), Ilom. *rukkañe* 'kalvosin' (A. Turunen) ja Salmi *rukattšiekat* 'kalvosimet, ranteensuojukset' (Pohjanvalo) lisäksi SuoJ, SääJ ja Nek-Riip. Jälkimmäinen on nuori venäläinen laina (= *pykavýeka* 'kalvosimet' Vladimir Dal, Tolkovy slovar Živago velikoruskago jazyka I—IV, S.-Petersburg — Moskva 1880—1882). Edellistä merkittävämpää on sen sijaan todeta *rukkasen* nykyisen levikin Laatokan pohjoispuolella viittaavan siihen, ettei sana ole muinaiskarjalaan saakka palautuva, vaan että suhteet ovat muotoutuneet täällä vasta 1600-luvulla tai sen jälkeen (vrt. HEIKKI LESKINEN Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria s. 12—18, missä on käsitelty näiden seutujen asutus- ja kielihistoriallisia suhteita. Käsikirjoitus SS).

Edellä hahmoteltujen levinneisyysseikkojen perusteella tuntuu ilmeiseltä, että nahkaista työkäsineenä merkitsevä *rukkanen* on pidettävä erillään Varsinais-Suomen merkitykseltään epämääräisistä *rukka*-tiedoista, jotka epäilemättä voi yhdistää Länsipohjan sekä viron ja vatjan *rukkaan* 'takki, kauhtana'. Näin takkia merkitsevän *rukan* alueeksi jäävät vain läntiset ims. kielet, ja sana on todennäköisesti lähdeiltään germaaninen, kuten Nirvi on osoittanut (Vir. 1946 s. 220). *Rukkasen* alkuperää on nähdäkseni etsittävä toisaalta. Sanan originaalina voitaneen sittenkin pitää venäjän *pykavýca*-sanaa. Tällöin on kuitenkin oletettava — jos *rukkanen* olisi vanha laina — päädytyn asuun **ruokka*- (vrt. mm. sm. *luokka* < ven. *лука, лыко*) (Мик-

KOLA Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen s. 48). Selitystä kaipaa myös sanan omaperäinen johdinaines. Edellä esitetyn perusteella on käsittääkseni kuitenkin mahdollista pitää sanaa niin nuorena lainana, että ensi tavun vokaali on perusteltavissa; venäjän *y* (= u) on myöhemmissä lainoissa painon mukaan substituoitu lyhyellä tai pitkällä *u*:lla (vrt. KALIMA Slaavilaisperäinen sanastomme s. 54). Omaperäinen suffiksi lienee peräisin mukautumisesta *nen*-johtimisiin käsineen nimityksiin *alanen*, *päällinen*, joiden aluetta ovat Inkeri ja Aunus. Mainittakoon, että sieltä täältä itämurteista on tietoja sanan uudesta lainakerrostumasta; *rukavitsa* resp. *rukavissa* Kir, Rautu, Eno, PälJ, Juuk ja Kuhmo. Useissa lipuissa mainitaan sana uudeksi tai että sillä on leikillinen sävy. Itäkarjalaismurteiden *kinnas*-alueelta siitä ei ole tietoja.

Rukkasen nykyinen levinneisyys on jokseenkin tarkasti neulottua villakäsinetä tarkoittavan *kintaan* kanssa yhteneväinen. Voisi olettaa, että *kintaan* merkityksen kahतालaisuus olisi niin vanhaa, että se olisi luonut edellytykset ekspansiivisen venäläis-peräisen *rukkasen* etenemiselle ja vakiintumiselle nahkakäsinetä merkitseväksi näissä murteissa. Toisaalta voi olla mahdollista, että *kinnas* em. murteissa on ollut yleinen käsineen nimitys kuten virossa ja liivissäkin ja että merkitysten eriytyminen ja täsmentyminen on tapahtunut vasta *rukkanen*-nimityksen levitessä alueelle.

Les mots *kinnas* et *rukkanen*

par TUOMO TUOMI

Les gants de travail en cuir sont désignés par trois noms en finnois: *kinnas* ou *kintas* (cercle plein ou anneau sur la carte), *rukkanen* (triangle sur la carte) et *hanska* (croix sur la carte), qui est d'origine suédoise. La carte a été établie d'après la documentation de la Fondation pour le Dictionnaire Finnois. A l'est de la limite tracée sur la carte, le mot *kinnas* désigne un gant tricoté en laine, que l'on porte en hiver sous un gant en cuir.

Kinnas, qui est connu dans tous les patois finnois et dans toutes les langues finnoises de la Baltique, est sans aucun doute d'origine balte; en tout cas, les formes baltes correspondantes indiquent une forme originale similaire à celle que suggèrent les mots des langues finnoises de la Baltique [cf. VILHELM THOMSEN, *Beröringer mellem de finske og baltiske (litauisk-lettiske) Sprog* p. 55, et le *Dictionnaire étymologique de la langue finnoise* I].

C'est August AHLQVIST qui, le premier, a cherché l'origine du mot *rukkanen* dans le russe; il le rattachait au russe *рукас* (*Kulturwörter der westfinnischen Sprachen* p. 152). Plus tard, J. J. MIKKOLA considérait que l'étymon de *rukkanen* était le russe *рукави* 'longs gants de femme' et *рукавица* 'moufle' (SUST 75 p. 94). MIKKOLA renonça toutefois à son hypothèse, car on trouvait *rukka* au sens de 'veste, manteau, pelisse' dans les patois finnois du Nord-Ouest, l'estonien et le vote, et T. I. ITKONEN découvrit plusieurs cas parallèles dans lesquels un mot désignant à l'origine une veste avait pris la signification de 'gant'

ou 'chaussure' (SUST 58 p. 34—35). R. E. NIRVI, qui a étudié le mot *rukka* 'pauvre, malheureux', l'a rattaché au groupe *rukka* décrit ci-dessus et lui a proposé un étymon germanique, *aha* et *mha roc* 'manteau, veste'.

L'auteur constate qu'il n'existe en finnois aucune désignation de gant remontant sans conteste à *rukka* et sépare le groupe *rukka* du mot *rukkanen*. L'aire d'extension du premier couvre l'estonien, le vote, les patois finnois du Nord-Ouest et ceux du Sud-Ouest, parmi lesquels on a quelques attestations sur *rukka* conservées dans de vieux poèmes; selon l'auteur, il s'agit d'un mot d'origine germanique. Se basant sur des faits d'extension significatifs, l'auteur rattache le mot *rukkanen* au russe *рукавица*. Dans ce cas, on doit pouvoir expliquer le vocalisme de la première syllabe, car, dans les vieux emprunts au slave, le *y* russe est remplacé par la diphtongue *uo*, par ex. russe *лука лук* finnois *luokka*, ainsi que le suffixe autochtone *-nen*. D'après des critères de géographie dialectale, on en arrive à la conclusion que l'emprunt est assez récent pour que la voyelle de la première syllabe puisse être défendue. En effet, dans les emprunts plus récents, le *y* russe est remplacé, selon l'accent, par un *u* ou un *ü*. Le suffixe est sans doute dû à l'analogie de mots autochtones désignant les gants comme *alanen*, *päällinen*. Ces mots ont leur aire d'extension dans l'Ingrie et l'Olonetz.